

GERVAI PÁL–TRAUTMANN LÁSZLÓ

GLOBALIZÁCIÓ, ADÓZÁS, EGYENLŐTLENSÉG

AZ ADÓZÁS OKTATÁSÁNAK ELMÉLETI ALAPJAI

A tanulmány célja, hogy a globalizáció új korszakához illeszkedő elméleti közgazdasági folyamatokat bemutassa, különös tekintettel az adózási ismeretek oktatására. Az adózás szükségességéről csak akkor győzhető meg a társadalom, ha az adófizetés a jogállami normák érvényesítéséhez szükséges, így a jogállam elsődlegességéből kiinduló gazdaságelméletre van szükség. Ez különösen ebben a térségben fontos, hiszen nálunk egyelőre gyenge a jogállami szemlélet, ezért nagyobb szükség van a közgazdaságtudomány megújulására is, a neoliberalizmus szemléletének meghaladására. Ezt az új irányt a tanulmány a közgazdaságtan etikai és kulturális megalapozásának tekinti.

A globalizáció új korszaka kezdődött el a 2008-as világgazdasági válságot követően. Legfontosabb jellemzője a globalizáció értékrendjének és termelési kultúrájának kiterjesztése a világ egészére, aminek velejárója a *felzárkózás* vagy *felzárkóztatás*. „A mai világ interaktív és kölcsönösen függésben él. Ugyanakkor napjainkban szembesül a világ először azzal, hogy az emberi megmaradás kérdései lassan felülírják a hagyományosabb nemzetközi konfliktusok jelentette veszélyt. Sajnos a jelentősebb hatalmak még nem jutottak el oda, hogy globális méretekben együttműködve adjanak választ az emberiségre leselkedő egyre nagyobb – környezeti, klimatikus, társadalmi-gazdasági, élelmezési vagy demográfiai – veszélyekre. Márpedig alapvető globális stabilitás nélkül kudarcot fog vallani a szükséges globális együttműködésre irányuló minden erőfeszítés.” [Brzezinski, 2012, 15. o.] Ezzel csak annyiban vitatkozunk, hogy valójában az új korszak azt jelenti, hogy a nagyhatalmak lépnek globális partnerségre.

Zbigniew Brzezinski új könyvében, a *Stratégiai vízió*ban a globalizáció felzárkózó szakaszának két, egymással szorosan összefüggő problémáját mutatja be. Az egyik az átrendeződő globális világhatalmi rendszer, amit *globális partnerségnek* nevezünk, a másik a *globális szóródás*, a tömegek politikai öntudatra ébredése. A globális partnerség azt jelenti, hogy a világ vezető hatalmai egységes értékrend alapján viszonyulnak a globális kérdésekhez, és ez ad lehetőséget a globális szintű kooperációra. A másik oldalon az egyetemes emberi értékrend, a biztonság, szabadság, demokrácia és jólét megkérdőjelezhetetlensége, a jogállami értékrend határozza meg az új világrendet, és a világ vezető hatalmai ehhez az új világrendhez alkalmazkodnak. Már csak ezért sem megalapozott az az aggodalom, hogy egy új hidegháború köszöntene be a XXI. században.

Az *értékrend alapú közelítés* szükségessége a Brzezinski által globális szóródásnak nevezett jelenségben is tetten érhető. A globális partnerség szélességben és mélységben is megjelenik. Nemcsak több ország kapcsolódik be partneri alapon a világ igazgatásába, hanem sok országban az egyes állampolgárok is egyre nagyobb részvételi lehetőséggel és ebből fakadó nagyobb politikai öntudattal rendelkeznek. Bevonásuk a politikai, gazdasági és kulturális intézményrendszerbe ezért mind fon-

tosabb és kifinomultabb eszközöket igényel. A kényszer mellett nagyobb szerepet kap meggyőzésük az állami gazdaságpolitikai szabályok, értékek elfogadásáról és arról, hogy ezeknek az értékeknek az önálló alkalmazása a felzárkózás valódi tartalma.

A közgazdaságtudományban a globális partnerség korszakához való felzárkózás a neoliberális szemlélet meghaladását jelenti. A neoliberalizmus a piac öntörvényűségéből és egyoldalú önszabályozó jellegéből indult ki, elutasította a jogállami értékrend következetes érvényesítését a gazdaságban, az önzést tekintette a gazdaság fő hajtóerejének. A globális partnerség korában azonban a jó állampolgár a meghatározó szereplő, jó állampolgár pedig az, aki a jogaival él, és teljesíti a kötelességeit, mert az utóbbit egyben jogai érvényesítéseként éli meg. A jogállamon alapuló gazdálkodói szemlélet térhódítása a fejlődés és a növekedés hajtóereje ma már a világ nagy részén. Ez különösen fontos a mi térségünkben, hiszen nálunk az állam leépülése ment végbe az elmúlt huszonöt évben, az a nézet vált uralkodóvá, hogy az állam akadályozza a gazdasági fejlődést, a szabályok alól való kibújás, az adóelkerülés erkölcsileg is elfogadható és támogatandó. Emiatt ebben a térségben valóban radikálisan leépült az állami szerepvállalás, és csökkent a közösségi értékek tisztelete – szemben a nyugati gyakorlattal, ahol nem történt értékvesztés, vagy legalábbis nem ilyen mértékben. A nem jogállami értékrend alapján működő állam leépítése természetesen a haladás szerves része (volt), a probléma az, hogy az állam tagadása a jogállami elvek alapján működő állam tagadásával is együtt járt.

Az adózási kultúrát is magától értetődően hozzá kell igazítani a jogállami értékrendhez. A szabálytiszteletre való ösztönzés egyik fontos területe az adózás. Napjainkban az adóztatás és az adózás megerősítése csak részben alapulhat a szabályok megerősítésén. Legalább ilyen fontos a *meggyőzés* az adózás szükségességéről, aminek egyik formája az adózás érdemként való bemutatása. Annak a szemléletnek az erősítése, ami szerint ha az adózó hozzájárul a politikai intézményrendszer működéséhez, jó állampolgár. Ennek a szemléleti változásnak a folytatása az állampolgárok bevonása az adózási feyelem fenntartásába, a kölcsönös ellenőrzés rendszerének megerősítése. Az adóztatás és az adózás ma a világ minden országában a gazdaságpolitikai figyelem középpontjában áll, része az államépítésnek.

A GLOBALIZÁCIÓ KORSZAKOLÁSA

A GLOBALIZÁCIÓ ELSŐ ÉS MÁSODIK SZAKASZA

A globalizáció új, válság utáni szakasza egyúttal a felzárkóztatás új szakaszát is jelenti. 2001-től már elkezdődik a felzárkóztatás, ez váltja fel a neoliberális korszakot, ami a globalizáció második korszakának első szakasza volt. Az ezt megelőző korszak, *a globalizáció első korszaka* a második világháború után kezdődött el, amitől kezdve beszélhetünk a világháború elkerülésének tudatos programjáról. Ez az időszak már része a globalizációnak, mert olyan politikai, gazdasági szerkezetet kezdtek el kialakítani, amiben lehetővé vált az értékrend következetes érvényesítése, a jogállam feltétel nélkülisége. Ez az új társadalmi-gazdasági szerkezet az Egyesült Államokban a *New Deal*el jelent meg, és a második világháború után terjedt ki Nyugat-Európára, ezért nevezzük ezt a globalizáció első korszakának. A második világhábo-

rú után a szociális piacgazdaság (vagy amit jóléti államnak nevezünk) formájában a New Deal „exportálták”, és ezzel új fejlődési pályára állították a nyugati fejlődést.

A korszak technikai lehetőségei még nem engedték meg, hogy ezt a programot kiterjesszék a keleti blokk országaira, erre csak 1989 után kerülhetett sor. Ezt, a rendszerváltásokat követő korszakot tekinthetjük *a globalizáció második korszakának*. Ekkor kerül sor a keleti blokk felbomlására, és ezzel együtt a New Deal modelljének kiterjesztéséhez szükséges feltételek megteremtésére a világ egészén. A rendszerváltáshoz vezető átmenet első, előkészítő szakasza a *neokonzervatív korszak*. A neokonzervatív korszakban számolják fel a jóléti állam túlzásait, felesleges, teljesítmény nélküli jóléti kiadásait, és ezzel megszüntetik annak a társadalmi csoportnak a létalapját is, amelyik érdekelt volt a hidegháború fenntartásában. Ez a folyamat még hatványozottabban mutatkozott meg a keleti blokk területén.

A globalizáció második, '89-től kezdődő korszakának első szakasza a régi renchez kötődő középosztály megszüntetését célozta. Ez volt a neoliberalizmus a keleti blokk területén. A neoliberalizmus számolta fel a hagyományos gyáripari munkásságot, süllyesztett le társadalmi csoportokat, fosztotta meg őket a gazdasági hatalmuktól. Ehhez a klasszikus kapitalizmusra emlékeztető eszközöket használt, a *kizsákmányolást, az elidegenítést és a korrupciót*. Az, hogy ez a szélsőséges gazdaságpolitika nem eredményezett nagyobb társadalmi konfliktust, csak annak volt köszönhető, hogy a globális politikai és gazdasági viszonyokat a neokonzervativizmus és nem a neoliberalizmus uralta. A neokonzervativizmus értékrend alapú gazdaságpolitika volt, de kétségtelen, hogy a társadalmi-gazdasági stabilitás érdekében használta a neoliberalizmust.

2001-től, illetve 2007-től ez a korszak zárult le és a globalizáció második korszakán belül *új szakasz*, a felzárkóztatás kezdődött el. A 2001. szeptember 11-i merénylet világossá tette, hogy a neoliberalizmus már az instabilitás forrása. A szélsőséges társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség, az értékrend nélküliség, a műveletlenség, kultúraellenesség veszélyezteti a világrendet, ezért új politikai és gazdasági fejlődési pályára kezdtek állni a világ fejlett és fejlődő országaiban.

Az új, második fejlődési szakasznak is két etapja van. Az első a 2000-es évek első évtizedét jellemzi. Ennek keretében történt meg a nagy ázsiai és néhány latin-amerikai országban a szegénység felszámolása, a proletárlét megszüntetése. Geopolitikailag ez egyrészt alapvetően Kína felemelkedése, üzleti gyakorlatát tekintve az outsourcing tömegessé válása. Ekkor vonták magukra a világ figyelmét a BRIC-országok, mivel ezekben az országokban a gazdasági növekedés jelentősen, kétszeresen, háromszorosan meghaladta a fejlett országokét. Nem elhanyagolható tény persze, hogy alacsonyabb bázisról indult a növekedés, mint ahogy az sem, hogy a növekedés formája a gyáripar kiterjesztése volt világméreteken. Ez magyarázza, hogy ebben a korszakban még mindig keletkezhetett olyan látszat, mintha a klasszikus kapitalizmus határozná meg a gazdaságpolitikát.

A VÁLSÁG UTÁNI FEJLŐDÉS ÉS A BIZALOM

2007-től azonban már *új gazdaságpolitikai irány* határozza meg a fejlődést a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt. Az új gazdaságpolitika lényege a középosztályo-

sodás, a proletárlétből való kiemelkedés után az értékrend iránti elkötelezettség megerősítése széles társadalmi csoportokban és az ezzel összhangban levő gazdasági döntések. Annak igazolásául, hogy a politikai és gazdaságpolitikai fordulat mögött a neoliberalizmus értékrend nélküliségének elutasítása áll, *a felháborodottak mozgalmának* kiáltványából idézünk. „Hétköznapi emberek vagyunk. Olyanok, mint te, aki reggel felkel, hogy tanuljon, dolgozzon vagy munkát keressen, van családunk, vannak barátaink. Olyanok vagyunk, akik keményen dolgoznak, hogy megéljenek, és azért küzdenek, hogy a körülöttük levőknek jobb jövőjük legyen. De mindannyian aggódunk és felháborodunk, hogy milyen politikai, gazdasági és társadalmi légkört látunk magunk körül. A politikusok, vállalkozók, bankárok korrupciója miatt. A hétköznapi állampolgár védtelensége miatt. Ez a helyzet mindnyájunknak kárt okoz napról napra. De ha valamennyien egyesülünk, meg lehet változtatni.”

A felháborodottak mozgalma, Brzezinski kifejezésével élve *a politikai öntudatra ébredés* az erkölcsi önrendelkezés kifejeződése. A felzárkózás, a fejlesztés gazdaságpolitikája ezt támogatja, azokat az intézményi és anyagi feltételeket teremti meg, ami a helyes, erkölcsileg megalapozott gazdasági döntéshez szükséges. Az erkölcsi önállósághoz van szükség közösségi támogatásra, az állam fogalma is ezért alakul át a neoliberális korszakhoz képest. *David Cameron* brit miniszterelnök ezt úgy fogalmazta meg, hogy az információs technikák új, XXI. századi korszakában minden állampolgár rendelkezhet azokkal az információkkal, amelyek a helyes döntéshez szükségesek. A keresőmotorok vagy a közösségi média ezt az információbőséget biztosítja. Az állam ezért állampolgáraihoz partnerként kell, hogy viszonyuljon, az állam feladata egyre inkább a helyes döntésre való ösztönzés, azoknak a közösségeknek a megteremtése, amelyek kedvező környezetet adnak a helyes döntésekhez. Ezt nevezte Brzezinski és Henry Kissinger is *a politikai unió* megteremtésének.

A politikai unió, amire a felzárkózó országok törekednek a tudatos, értékrendi alapú együttműködés. A gazdasági válság utáni fellendülés ezen a politikai unión alapszik, mert ennek lényege a hosszú távú gondolkodás megerősítése, az értékrend összekapcsolása a létbiztonsággal, azaz a tudás elsődlegességének biztosítása. A gazdasági válság okaként a mértékadó közgazdászok a bizalom hiányát szokták megemlíteni [Akerlof-Shiller, 2010]. A vállalkozók nem bíznak a növekedésben és a fejlődésben, ezért nem ruháznak be, a fogyasztók inkább megtakarítanak a vásárlás helyett, mert féltik a létbiztonságukat és nem bíznak a politikai-gazdasági intézményrendszerben, a munkavállalók visszatartják teljesítményüket, mert félnak a technológiai haladástól és munkahelyük elvesztésétől, és még lehetne folytatni.

A bizalom alapja a tudás, a helyes döntéshez szükséges értékrend alkalmazása. A bizalom alapja ezért részben annak tudása az állampolgár részéről, hogy a gazdasági vezetők, a munkaadók értékrend alapú döntéseket hoznak, elkötelezettek az erkölcsi rend fenntartása iránt. A bizalom rendszerének az is része, hogy az állampolgár maga is képes helyes döntést hozni, és nem csapják be, hiteles információkat és hiteles tudást kap a politikai-gazdasági intézményrendszeren keresztül.

A bizalom és a tudásalapú gazdaság új korszaka tükröződik a válság utáni gazdasági szerkezetben. Megszűnt az információs technika kizárólagos szerepe, húzóágazat jellege. Bár hozzájárul a gazdasági fejlődéshez, de nem egyedül ettől az ágazat-

tól függ a gazdasági növekedés. A fejlett országok növekedési statisztikái azt mutatják, hogy az ágazatok egyenletesen növekednek, nincsenek látványos ágazati különbségek. Ennek oka, hogy minden ágazat alkalmazkodik az új technikákhoz, növekedési hajtóereje a többi ágazat technológiai eredményeinek folyamatos alkalmazásából fakad.

AZ ÚJ HÚZÓÁGAZATOK

Ugyanakkor van három olyan ágazat, ami kiemelkedő szerepet kezd betölteni a fogyasztási döntésekben: az *oktatás*, az *egészségügy* és a *közjavak*. Az egészségügy, általában az egészséges életmód, a várható élettartam meghosszabbítására tett egyéni erőfeszítések tipikusan a neoliberalizmus utáni kor szemléletváltását mutatják. Már nem a hedonizmus az átfogó szemléleti keret, hanem a hosszú távú szemlélet, a boldogság elvált a pillanatnyi gyönyöröktől. Az egészségügy test és lélek megváltozott viszonyát is mutatja. A neoliberalizmus testkultuszával szemben test és lélek harmóniája került a középpontba, aminek feltétele és működése az egészséges életmód. Végül az egészségügy a tudásalapú gazdaság működésének módja. Minden döntés az egészségünk szempontjából a bizalmon alapul, az orvos, a gyógyszerész, a természetgyógyász, a csontkovács stb. tudása szavatolja az egyéni döntések helyességét. Az egészségügy fejlődésében pedig a fő kérdés már nemcsak az új gyógyszerek, eljárások, orvosi segédeszközök kifejlesztése, hanem az orvos és a beteg közötti tudatos együttműködés ösztönzése (például, hogy a beteg mindig az igazat mondja az orvosának, hogy mindig vegye be a gyógyszert, hogy ne féljen kérdezni a műszer, orvosi segédeszköz használata során stb).

Az egészségügy a létbiztonság felértékelődése miatt került a középpontba, és ugyanez igaz az oktatásra is. Az oktatásra vonatkozó döntések súlya emelkedett meg, és ezzel az oktatással szemben támasztott követelmények is megnöttek. Szakmai gyakorlatot, általában gyakorlati ismereteket várnak el, nagyobb szerepet kap az interaktivitás, a tudatosabb viszonyulás az oktatási folyamathoz. Az oktatás célja a létbiztonsághoz való hozzájárulás.

Már nem igaz, hogy egy szaktudás elegendő a létbiztonsághoz (ami jelen volt a jóléti állam idején), de az sem igaz, hogy csak létbizonytalanság lenne lehetséges, ami a neoliberális korszakra volt jellemző. A létbiztonsághoz képességek, készségek és mindenekelőtt közösség kell. Sarkalatos elemévé vált a nyugati oktatási folyamatnak a közösségépítés, és ez igaz az oktatás minden szintjére. A vita, a vélemények ütköztetése, a közös álláspont kialakítása, a „politikai képességek” erősítése, a demokratikus részvétel alapvető pedagógiai eszközzé vált.

A politikai-értékrendi közösség megerősítése tükröződik a közjavak, az infrastrukturális fejlesztések támogatásában. Az infrastruktúra, azon belül a vasút fejlesztése az autópályákkal szemben radikális változást jelent. (Hozzá kell tenni, hogy az autóközlekedésen belül az automatizált vezetés szintén fordulat.) Az *informatikai közmű* fogalma azt jelenti, hogy állami feladattá kezd válni az információhoz való hozzáférés biztosítása. Ugyancsak kiemelt figyelmet kap a világon mindenhol az *energiabiztonság*, és miután az energia a szolgai jellegű munkától való megszabadulás feltétele, ezért az állampolgári lét alapvető tényezője is.

Az ágazati átrendeződések a politikai-értékrendi közösség megerősödésének technológiai-intézményi oldalát mutatták be. Ugyanennek a folyamatnak a makro-ökonómiai összefüggése az egyenlőtlenség csökkentése. *Paul Krugman* idézte *Robert Lucas* beszédét, aki szerint az egyenlőtlenség nem közgazdasági probléma [Krugman, 2014]. Ezzel a nézettel a mai közgazdaságtudomány lényegében szakított. A Világbanktól kezdve Nobel-díjas tudósokon át az ökonometriailag megalapozott kutatásokig [Piketty, 2014] folyamatosan foglalkoznak az egyenlőtlenség mérésével és fogalmával.

A neoliberais közgazdaságtan elengedhetetlennek látta az egyenlőtlenséget a gazdaság hatékony működéséhez, a gazdagok és a szegények közötti jövedelmi különbség növekedése a hatékonyság jele volt. Ez az álláspont összhangban volt a klasszikus kapitalizmus modelljével. Kétségtelen, hogy ez a nézet a jóléti állam egyenlősdiségével szemben bizonyos mértékig védhető volt. A második világháború után túlzott mértékben hangsúlyozták az egyenlőséget, és időnként a teljesítményelvvel korlátozták az egyenlőség érdekében. A neokonzervatív és a neoliberális áramlat erre való reakció volt. A neokonzervativizmus egyenlőség-egyenlőtlenség felfogása azonban elvi alapon állt [Rawls, 2009]. Elfogadhatónak tekintette az egyenlőtlenséget, ha az hozzájárul a társadalom egészének fejlődéséhez, a legszegényebb rétegek helyzetét pedig javítják. Ezt az álláspontot a neoliberalizmus nem osztotta, a nagy jövedelműekkel szemben nem támasztott követelményeket, az erkölcsi szempontot negligálta a jövedelemelosztásban. A napjainkban folyó viták az egyenlőtlenségről ezért nem a jóléti állam egyenlősdiségéhez való visszatéréstről szólnak, hanem az egyenlőtlenség és a teljesítmény közötti összhang megtalálásáról.

A MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA ÉS AZ ADÓZTATÁS

A GYARMAT-PROBLÉMA

A hazai gazdaságpolitikai folyamatokat a kettősség jellemzi. Az egyik oldalon folyik a válságból való kilábalás, a tudásalapú gazdasághoz illeszkedő termelési és fogyasztási kultúra megerősödése. Új nagy-, közép- és kisvállalati kör emelkedik ki, amelyek tagjai a globalizáció követelményeivel illeszkedő teljesítményt nyújtottak az elmúlt években. Ez az a része a gazdaságnak, amelyik sikeresen adaptálta a multinacionális vállalatok által is hordozott termelési kultúrát. Ezzel szemben van egy elmaradott, provinciális, nacionalista álláspont, ami végső soron a neoliberalizmus maradványa (és nem meghaladása). Ez a provinciális jelleg elsősorban a gazdaságpolitikai irányításról szóló kommunikációban, és kevésbé magában a gazdaságpolitikában van jelen. A globális gazdaságpolitikai intézményrendszerben való részvétel, az európai unió és a NATO-tagság miatt érdemben nem lehet a tudásalapú gazdasággal és a globalizációval szembenemenni, de ettől még jelen van az az irányzat, amelyik fenntartja ennek lehetőségét. Ez pedig csak arra jó, hogy az értelmetlen ellenállást szítsa a szükségszerű folyamatokkal szemben.

A provincializmus megnyilvánulásának egyik legfontosabb, az adózási fegyvelmel is összefüggő eleme a gyarmatkérdés, illetve az az állítás, hogy a globális és európai intézményrendszer nem érdekelt a magyar felzárkózásban. E szerint a véle-

mény szerint harcra, háborúra van szükség a magyar fejlődés érdekében, az Európai Unió nem értékrendi alapon viselkedik, csak kiszolgálja a nemzetközi nagytőke érdekeit [Csath, 2009]. Ezzel a nézettel nem lehet egyetérteni. Harcolni legfeljebb a saját provincializmusunk ellen érdemes, a globalizáció azt jelenti, hogy a *wilsonizmus* értékei hatékonyan működnek, a világot a kollektív biztonság, a demokrácia és az önrendelkezés elvei alapján vezetik.

A globális gazdaságpolitikai intézményrendszer nem ellensége a fejlődésnek, nem igaz, hogy vele szemben kellene megküzdeni az értékrend érvényesítéséért. Ez így, ebben a formájában csak vulgármarxista állítás, hiszen a vulgármarxizmus feszítette túl azt a marxi tételt, amelyik szerint az állam a tőkésosztály uralmának eszköze és nem több. Ez akkor, a XIX. században érvényes lehetett, a forradalmi logika alapján igazolható volt. A XX. században azonban már nem érvényes a jogállami intézményrendszer kialakulása miatt. A jogállam lényege az egyetemes értékrend biztosítása, a jogállam egy bizonyos definíció szerint *az osztálytársadalom meghaladásának intézménye*. Épp ebből következik, hogy a globalizáció az elmaradott területeken a felzárkózás gazdaságpolitikáját támogatja.

Az osztálytársadalomban a jogot valóban alárendelik az uralkodó osztály érdekeknek, a jogegyenlőtlenség még a XIX. századi klasszikus kapitalizmus országaiban is létezik. Kétségtelen, hogy *Marx* és a marxizmus a tartalmi jogegyenlőtlenségre helyezi a hangsúlyt, de a formális jogegyenlőtlenség is jelen van. A klasszikus liberalizmus oldaláról ezért lehetett bírálni a klasszikus kapitalizmus gyakorlatát, ami szintén hozzájárult a XX. századi fejlődéshez. A XX. század azonban már egyértelműen új korszak, a jogállami normák feltétlenségén alapszik, illetve a jogállami normák kiterjesztésének a stratégiáját valósítja meg. A hazai rendszerváltás az ehhez történő felzárkózás, és ezért mond ellent a gyarmatosítás és a kizsákmányolás fogalmainak alkalmazása a nyugati gyakorlatra. Az egy másik kérdés, hogy a Nyugat a jogtiszteleten alapuló politikai kultúrát támogatja és nem a szolgálalkúséget. Azt a magatartást szintén elítéli, amelyik a gyarmattartók közösségét látja az EU-ban vagy a nyugati blokkban, amelyik csak az erősebbhez akar csatlakozni az igazságosságon alapuló közösség helyett.

AZ ADÓZÁSI KULTÚRA

Az adózási fegyelem és az adózási kultúra az államhoz, most már a jogállamhoz való viszonyból következik. Amennyiben az állam feladata az állampolgárok fejlődésének biztosítása, akkor az adózás nem ellentétes az állampolgárok érdekeivel. Nem rabolnak tőle, nem zsákmányolják ki, csak más formában, más intézményi keretek között segítik őt a felzárkózásban, a fejlődésben. Ha azonban azt sugallják a gazdaságpolitika egyes irányítói, hogy az állam nem az igazságosság elvei szerint működik, akkor ebből az adómegettagadás, az adóelkerülés gyakorlata következik és elbizonytalanítja azokat, akik az adócsalást üldözik. Elvesztik erkölcsi fölényüket, vagy legalább is elbizonytalanodnak, ami végső soron a káoszhoz vezet. A provinciális érvelés ezért nagyon káros.

Különösen a fiatalabb korosztályokban okozhat rossz, bűnre, adócsalásra ösztönző magatartást a globális, európai uniós és hazai gazdaságpolitikai intézmény-

rendszer relativizálása, az értékrend alapú közelítés érvénytelenítése. Ha az a tétel fogalmazódik meg, hogy ezek az intézmények csak érdekeknek vannak alárendelve, és erőalapon viselkednek, akkor ez mindenfajta bizalmat megrendít. A különböző szociológiai, politológiai felmérések pedig azt mutatják, hogy a mai magyar fiatalok az értékrendi közösséget keresi. [Szabó, 2014]

Az adózási kultúrával is összefüggő probléma, hogy az értékrendi közösséget ma inkább kapják meg a szélsőséges szubkultúrákban, mint a mérsékelt politikai áramlatokban, a magaskultúrában. A szélsőjobboldal az értékrend követéséhez rendparti eszközöket és vezetéselvűséget kínál, elutasítja a demokráciát és a mai fiatalok jelentős része ezt el is fogadja. Nem tanulja meg a politikai egyeztetés mechanizmusait, nem vesz részt a közéletben, és megrendül a bizalma a rendszer egészében. [Szabó, 2014., 170. o.]

A mai jelenségek mögött az örökölt, évszázados feudálkapitalista hagyomány, termelési szubkultúra húzódik meg. A *kelet-európai lejtő* [Berend T.-Ránki, 1969], azaz a fokozatos elszegényedés, elmaradottság eredményezte nyugatról kelet felé haladva Európában azt a provincializmust, nacionalizmust, ami ma is jelen van ebben a térségben. Ebben a régióban különösen szívós a gyarmati szellem. Ahogy József Attila írta a *Hazám* című versében, „Adj magyarságot a magyarnak, hogy mi ne legyünk német gyarmat.” A magyar mentalitásban a mai napig jelen van, hogy gyarmatként, és nem partnerként viszonyul a hatalomhoz, és ez ellentmond a felzárkózásnak. Jelen van a dzsentriörökség, a nemesi adómentesség iránti vágyakozás a jobbágyság terhére. (Életünket és vérünket, de zabot nem – ahogy szokták emlegetni a magyar nemesek fogadkozását Mária Teréziának.) A hazai adózási szemléletnek ez a két szélsőséges változata: az egyik oldalon az adó alóli kibújás, az adó elkerülése, a másikon a túladóztatás, a tartós jogegyenlőtlenség. Ez a jogállami értékrend hiánya. Ez a szemlélet Magyarországon a legerjedettebb, mert a dzsentriörökség itt a legerősebb.

„Diktatúrában a zsarnoknak nem kell ígéreteket tennie a nép számára. Nem alternatív politikai erők nyílt versenyében megnyert választás emeli újra és újra vissza az ország vezető posztjára, hanem a hatalom megtartására szolgáló erőszakgépezet, a diktatúra intézményrendszere. Ezzel szemben a demokráciában különlegesen fontos szerepet játszanak az egymással versenyző pártok ígéretei. A választó – ha jó a memóriája – felméri, mennyire tartotta be a kormányzó párt az elmúlt ciklusban a legutóbbi választásnál tett ígéreteit. Ha teljesítette adott szavát, akkor az erősíti, ha megszegte, akkor viszont gyengíti az iránta érzett bizalmat. Persze, a szó és a tett összevetése nem az egyedüli kritérium, amely szerint összemérik a jelölteket, de kétségtelenül egyike a legfontosabbaknak. Aki gyengíti a politikai ígérekbe vetett bizalmat, az a demokrácia egyik fundamentumát ássa alá.

Szocialista parancsgazdaság elvan ígérek nélkül. A vertikális koordinációt az utasítások mozgatják, amelyet a felettes szerv ad az alárendelt szervnek. A parancs az parancs – nem ígéretet kell, hanem az utasítást kell teljesíteni. Ezzel szemben a kapitalista piacgazdaságban a horizontális koordináció elsősorban az egymás mellé rendelt egységek – a vevők és az eladók – önként kötött magán-szerződése szerint bonyolódik. Persze, a magán-szerződés érvényesítése, az eladó és a vevő, a hitelező és az adós ígéreteinek megtartása csak az egyik a sokféle koordinációs folyamat közül, de kétségtelenül egyike a legfontosabbaknak. Aki

gyengíti a magánszerződés tekintélyét, az a kapitalista piacgazdaság egyik fundamentumát ássa alá.

Félő, hogy Magyarországon éppen ez – a fundamentumok gyengítése – játszódik le a szemünk (és a külvilág szeme) láttára. Nincsen áttekintésem arról, hogy más országokban mennyire terjedtek el a tanulmányomban leírt visszaesések; az ottani kutatókra vár a helyzet feltárása és elemzése. Annyi bizonyos, hogy Magyarország lakossága keservesen gyötrődik az ígéretek megszegésének immár szinte megszokottá vált gyakorlatától.” – írja *Kornai János az Ígéretek megszegése* című munkájában. [Kornai, 2013]

Kornai János tanulmányához talán csak azt lehet hozzátenni, hogy a szerződések betartása a *jogállam* – és nem feltétlenül a *kapitalizmus* – inherens része. Éppen az a probléma a hazai közgazdasági gondolkodással, hogy a kettő közötti különbséget nem eléggé hangsúlyozza. A neoliberalis közgazdaságtan a differenciálatlan kapitalizmus fogalmára támaszkodott, amibe belefér az eredeti tőkefelhalmozás jogegyenlőtlensége, vagy a klasszikus kapitalizmus formális jogegyenlősége, és tartalmi jogegyenlőtlensége. A neoliberalizmus felerősítette, a fejlődés szükségszerű részének tekintette az ígéretek megszegését, a jogkövetés elutasítására irányuló gazdasági szubkultúrát. A Horthy-korszak kapitalizmusfogalmát újították fel, de a kapitalizmus fogalmának része a kisajátítók kisajátítása is. A jogállami adópolitika ezt is szolgálja a jövőben.

A feudálkapitalista maradványok közé tartozik a kisárutermelői piac II. Józseftől eredő modelljének továbbélése. Ez királypárti modell volt, mert a tőkés fejlődést torzította azzal, hogy akadályozta a köztársasági szerkezet kialakulását és megszilárdulását. Ez jelentősen korlátozta a kulturált tőkés csoportjának megjelenését, politikai és gazdasági szerepvállalását, ami pedig könnyítette volna a tömegtermelésre való áttérést. A kisárutermelői modell korlátozza azt a törekvést, ami a korszerű foglalkoztatási rendszerre irányul, akadályozza a demokrácia kifejlődését és megszilárdulását, ami a köztársasági eszme továbbfejlődése. Ez a közvetlen oka a társadalmi felelősségvállalás tagadásának, és magyarázza azt is, hogy miért terjed a jogállami eszme olyan lassan a gazdasági szektorokban, miért olyan nagy az ellenállás a szociális piacgazdasággal szemben.

A fiatalok politikai kulturálatlansága gazdasági és üzleti magatartásukban is látszik. Nincs itt mód arra, hogy az üzletkötés kulturális hiányosságait tárgyaljuk, de az állami hatósági szabályozáshoz való viszonyban jól tükröződik ez a kulturálatlanság. A kiskapuk keresése, a szabályok be nem tartása, ugyanakkor az attól való félelem, hogy beleszóljanak a szabályalkotásba – a hazai gyakorlat szerves része. Ez igaz az adózásra is. A hazai oktatási rendszerben nem fordítanak kiemelt figyelmet az adózás céljára, technikájára, intézményeire és ebből fakadóan az állampolgári adótudatosság sem éri el azt a szintet, amire szükség lenne egy európai uniós tagországban.

AZ ADÓZTATÁS OKTATÁSA

A *Journal of Economic Literature* 2014/1-es számában jelentős összefoglalás jelent meg a pénzügyi kultúra gazdasági hatásáról. A cikkben idézik az amerikai jegybank volt elnökét, *Ben Bernanket* „Dinamikus és komplex pénzügyi piacainkon a pénz-

ügyi oktatásnak egy élethosszig tartó célnak kell lennie, ami felkészíti a minden korosztályhoz tartozó és minden gazdasági helyzetben levő fogyasztót arra, hogy érzékeny maradjon a változásokra, ami pénzügyi szükségleteiben és körülményeiben végbemegy, és hogy megszerezze a termékeknek és szolgáltatásoknak azt az előnyét, ami legjobban találkozik céljaival. A jól informált fogyasztók, akik legjobban követik saját szempontjaikat, a legjobb védelem a pénzügyi termékek és szolgáltatások olyan túlburjánzása ellen, ami nem megfelelő, szükségtelenül költséges és sértő.” [Lusardi–Mitchell, 2014, 37. o.]

A pénzügyi kultúra azonban, aminek a kiterjesztése az Egyesült Államokban már 2001-ben, a „dotcom lufi” kipukkadása után elkezdődött, nem korlátozódik a pénzügyi piacokon való tájékozódás képességére. Általában is igaz, hogy megnőtt a gazdasági szerepe a politikai és a gazdaságpolitikai intézményrendszerben való tájékozódásnak. Az Egyesült Államokban, ahol a demokratikus politikai intézményrendszer és a jogállami normák oktatása mélyen beépült az oktatásba, elegendő csak a pénzügyi piacok ismeretének bővítése, Magyarországon azonban a politikai és gazdasági intézmények működésével, az ezekben való tájékozódással és a részvétellel is problémák vannak. A Bernanke által használt „jól informált fogyasztó” kifejezést ezért indokolt nálunk „jól informált állampolgárként” értelmezni. Alapvető problémája ugyanis a hazai oktatásnak már középiskolai szinten is, hogy elválasztja a politikai és a gazdasági intézményeket, elkülöníti az államot és a piacot, miközben a XXI. századi piac a gazdaságpolitika által irányított, szabályozott és felügyelt piac. A hazai neoliberalizmusnak is volt végső soron gazdaságpolitikája, a Horthy-korszak által átörökített klasszikus kapitalizmus, feudálkapitalizmus, a részvétel kirekesztése, a kizsákmányolás elvi szintre emelése.

A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁS

A hazai középiskolai oktatásban elsősorban a társadalomismeret tárgy keretében foglalkoznak az állami és gazdasági intézményekkel (a 12. év első félévében, amikor már minden diák az érettségire készül, így az órák jelentős része lényegében korrepetálás). A 2012-es kerettanterv szerint négy témakörrel foglalkoznak: a vállalkozások, a munka világa, a nemzetgazdaság és a világgazdaság. Ebből a harmadik, a nemzetgazdaság tartalmazza az adózásra vonatkozó ismereteket. A témakör a költségvetéssel kezdődik, ezt követik a főbb makrogazdasági mutatók, ennek részeként az adósságállomány, majd rátér a tanterv az adófajtákra (személyi jövedelemadó, ÁFA, társasági adó, helyi adók). Ugyanakkor a vállalkozási ismeretek, amivel a gazdasági ismeretkör kezdődik, csak a szűken vett gazdálkodási ismereteket tárgyalja: profit, árbevétel, költségek, marketing stb.

A szemléleti pontatlanság jól tetten érhető, és ez megismétlődik az egyetemi-főiskolai oktatásban is. Álláspontunk szerint a gazdálkodás kiindulópontja az értékrendi-állami-gazdaságpolitikai irányítás. Nem igaz, hogy a vállalkozás *életközeli ismeret*, míg a nemzetgazdaság *elvont kategória*. Minden állampolgár életét sokkal jobban befolyásolja a gazdaságpolitikai irányítás, mint a vállalkozásalapítás. Kétségtelen, hogy az elmúlt húsz évben a vállalkozásalapítást tekintették a gazdaság hajtóerejének, de ez a nézet a válság után már módosult. Ma a tudatos termelői és

fogyasztói magatartás a kiindulópont, a tudatosság pedig az értékrend, a közjó követését jelenti a gazdálkodási gyakorlatban is.

A vállalkozás alapítása és vezetése ennek alárendelt folyamat, ezért nemcsak az a hiba, hogy nem a globális összefüggésekkel és ennek alárendelten a nemzetgazdasággal kezdődik az oktatás, hanem az is, hogy a vállalkozások oktatásánál nem fordítanak figyelmet a gazdaságpolitikai környezetre. A vállalkozó ettől a környezettől „kapja” a szakképzést, dolgozóinak egészségügyi ellátását, az infrastruktúrát, amin keresztül megrendeléseik érkeznek, és amin keresztül ő rendel meg, amin az áruit szállítja és így tovább, és az adózás ebbe az intézményrendszerbe való illeszkedés feltétele. A tanterv azonban úgy tárgyalja a kérdést, mintha az alap a vállalkozás lenne, és erre kerülne a nemzetgazdaság egy sajátos „felépítményként”. A vulgármarxista hagyomány tért vissza ebben a tananyagbeosztásban, ami alkalmatlan a jogállami normák közvetítéséhez.

AZ EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI OKTATÁS

Az állam és a gazdaság közötti viszony helytelen közvetítése jelenik meg az egyetemi-főiskolai oktatásban is. Ebben a szférában a mértékadó tankönyv, amivel a közgazdaságtan oktatás kezdődik, *Hal Varian Mikroökonómia középfokon* című munkája. A tankönyv bevezető tankönyvként való alkalmazása már a kezdetektől felvetette azt a problémát, hogy Varian a jól működő piac bemutatására törekszik, és nem többre. Első fejezete a rezervációs ár fogalmával, a Marshall-keresztel kezd a közgazdaságtan bemutatását, és nem a formációelméleti összefüggésekkel, állam és piac, kapitalizmus és jogállam viszonyával.

Varian nem is bevezető tankönyvnek szánta művét, ezért nem is vádolható azzal, hogy tudatosan torzítaná a közgazdaságtant. Csak ebben a térségben kerülték ki a formációelméleti problémákat Varian könyvével, és igyekeztek leegyszerűsíteni a közgazdaságtant technikai összefüggésekre. Maga Varian egyébként rendkívül korrekt, hiszen a piaci mozgások, folyamatok bemutatása során mindig tárgyalja az adók kivetésének hatását. Értelmezi a fogyasztók és a termelők által viselt adóterhet, bemutatja a szélsőséges helyzeteket (amikor csak a fogyasztók vagy csak a termelők fizetik az adót), megkülönbözteti az adótípusokat (értékadó és egyösszegű adó, fogyasztási adó és jövedelemadó). Az adók torzító hatása szempontjából pedig a jövedelemadót támogatja a fogyasztási adóval szemben. Ez utóbbi megállapítása már normatív, Varian a piaci eredményt mindig jobbnak tartja bármilyen más megoldáshoz képest.

Eszerint a felfogás szerint az állam az adóztatással csak „bevételt szerez” a gazdasági szereplőktől, más szempontja nincs. Varian ezt a tevékenységet nem minősíti, nem állítja, hogy erre a bevételre szükség van, vagy nincs, ez már az a terület, ami kívül esik az érdeklődésén. Ez súlyos probléma egy bevezető kurzusban, hiszen állam és a piac egységes rendszert alkot. Az sem állja meg a helyét, hogy a gazdaságpolitika célja pusztán a bevételgenerálás lenne, egyébként közömbösen tekintene a gazdálkodók magatartására. A neoliberalizmusnak valóban volt ilyen vonása, de a válság utáni gazdaságpolitika lényege, hogy olyan intézményi szerkezetet, gazdaságpolitikai irányítást biztosít, ami a gazdálkodókat a helyes döntésre ösztönzi. A köz-

gazdaságtudománynak kell, hogy legyen normatív álláspontja a gazdaságpolitikáról, arról, hogy mi a demokratikus részvétellel működő állam célja a gazdaságban. Ennek elhanyagolása az, amit a neoliberalizmus számlájára lehet írni. A neoliberalizmuson túlmutató irányzatnak az egyik elméleti közgazdasági kifejezése például a *viselkedési közgazdaságtan*.

A viselkedési közgazdaságtanban hangsúlyos terület a *sin taxes*, azaz a „bűnadó” kutatása. Ennek az adónak a célja a gazdaságpolitikai megítélés szerint nem kívánatos fogyasztásról való „leszoktatás”. Ezt nevezik bűnadónak. Nem illegális termékek adóztatásáról van, hanem például a chipsre, vagy más, nem teljesen egészséges termékekre kivetett adókról van szó. [Camerer, C. F.–Loewenstein, G.–Rabin, M., 2011] A *bűn* kifejezés utal arra, hogy az egészségtudatos életmód az állampolgári részvétel része, és ez a szemléleti keret rámutat a neoliberalis politikai gazdaságtan bűnére is, ami az állampolgári részvétel tagadása. Ezeknek a javaknak (csokoládé, chips, stb.) ugyanis volt olyan összefüggése, hogy a demokratikus részvétel pótlékaul szolgált. Ennek a funkciónak a megszüntetése kezdődött el az új típusú adóztatással.

A BEVEZETŐ AMERIKAI TANKÖNYVEK

A nyugati oktatási rendszerben, a nyugati közgazdasági oktatásban a Varian-tankönyv problémáját ellensúlyozza az alaptankönyvek szemlélete. Ezek között kettőt emelünk most ki, *Paul Samuelson* és *Gregory Mankiw* tankönyveit. Samuelson utolsó *Közgazdaságtan* című könyvében is – mint ahogy egész munkásságában – a vegyes gazdaság mellett érvelt. A vegyes gazdaság lényege az ő megfogalmazása szerint a piac és az állam közötti kompromisszum: a piac a hatékonyságot, az állam az igazságosságot érvényesíti. Az adóztatás (vagy bármilyen költségvetési elvonás) oka az újraelosztás, a piaci eredmény torzítása a társadalmi igazságosság érdekében.

Az előbbi álláspont a második világháború utáni jóléti állam időszakával van részben összhangban. Arra a korra valóban jellemző volt a teljesítmény nélküli jólét, amit akkor az igazságosság részének tekintettek. Hozzá kell tenni, hogy a szociális piacgazdaság elsődleges mozgatóelve a jólétből, egyáltalán az értékrendből fakadó teljesítmény, és nem fordítva. Ezt az elméleti pontatlanságot kívánta megszüntetni Varian, illetve a neokonzervatív közgazdaságtan azzal, hogy elutasította a teljesítmény nélküli jólétet, és ez végső soron sikerült is.

A válság utáni korszak bevezető közgazdaságtani könyvei közül a vezető Gregory N. Mankiw: *Közgazdaságtan* című könyve, ami nemcsak a harvardi bevezető kurzus tananyaga, hanem sok más egyetem is átveszi. Mankiw tankönyve legújabb kiadásában [Mankiw–Taylor, 2014] jelentős szerepet szentel az államnak és az adóztatásnak. Átalakítva a Samuelson által kialakított szerkezetet, már a 3. részben tárgyalja a piac, a hatékonyság és a jólét viszonyát, a negyedik rész pedig teljes egészében a közszektor közgazdaságtanáról szól.

Mankiw egyik nagy, sokak által idézett pedagógiai újítása az alapelvek meghatározása. *Tíz alapelvet* határoz meg, és ezek között a hetedik alapelv az állam feladatait tárgyalja: a jogrend biztosítását, a piaci hiba kiküszöbölését és a méltányosság érvényesítését. Piaci hibának kettőt tekint, az externáliák létét és a piaci erőt. Két-

ségtelen, hogy Mankiw tíz alapelvét sokan támadták, zagyvaságnak tekintik, ami nem teljesen igazságos. Mankiw végső elveket keres, olyan alapot, amire építheti a közgazdaságtudomány egészét és ez nagyigényű vállalkozás. Az viszont érvényesnek tekinthető, hogy ezek az alapelvek továbbgondolhatóak.

Ez igaz mindjárt az első alapelvre: *az emberek mindig cserével állnak szemben* (people face trade-offs). Ez így nem teljesen pontos. A döntések lényege – aminek a megalapozására szolgálnak az alapelvek – nem az, hogy valamit fel kell áldozni valaminek az érdekében. Ebből az következne, hogy az emberek mindent akarnak, de ezt soha nem lehet elérni. Ez azonban még a köztársasági szemlélet része, ami nincs összhangban a válság utáni közgazdaságtannal szemben támasztott követelményekkel. A választás lényege nem áldozat és haszon, hanem jó és rossz közötti választás.

Az etikai fordulat a közgazdaságtanban sok helyen már tetten érhető, ezek közül egyet emelünk itt ki, *Tomas Sedlacek* Magyarországon is népszerű könyvét, *A jó és a rossz közgazdaságtana* címűt. (Említhetjük *Michael J. Sandel* *Mi az igazságos* című könyvét is, amely szintén a fordulatot mutatja a közgazdaságtan etikai összefüggései felé.) A közgazdaságtannak ebbe a kontextusba helyezése azért is fontos, mert a kérdést eldönthetővé teszi, és szakít a neoliberalizmus erkölcsi relativizmussával: a jó és rossz közötti választás kimenetele egyértelmű: csak a jót szabad választani. A döntés ezért a jó választása, aminek vannak feltételei, intézményi és kulturális összefüggései. Minden gazdasági intézmény, de a gazdaság egésze is a jó döntés feltételeit teremti meg. Ebben az esetben megszűnik az áldozat fogalma (Mankiw második alapelve a költségre vonatkozik, *mindennek az a költsége, amiről lemondunk érte*), hiszen a rossz választásának lehetőségét kell feláldozni a döntés során, de ez nem áldozat.

A két első alapelv tisztázása szükséges ahhoz, hogy az állam szerepét meg lehessen határozni. Az állam nem kiszolgálja a piacot („jogrendet biztosít, kezeli a piaci anomáliákat” stb), hanem a jó döntés, *az igazságosság érvényesítésének intézménye*, és ennek érdekében használ piaci eszközöket. A piac és az állam közötti újfajta viszony elméleti meghatározására azért van szükség, mert a válság utáni korszakban a gazdasági és politikai irányítás egységére került a hangsúly. Ez tükröződik az adózásra vonatkozó elméleti ismeretekben is. Mankiw részletesen tárgyalja a jövedelmekre és a kiadásokra kivetett adókat, a közvetett és közvetlen adókat. Ez utóbbi kettő között a megkülönböztetés alapja az egyén felelőssége, és ez új elem a szakirodalomban. A közvetlen adó esetében „az egyén felelős azért, hogy a megfelelő összeg legyen befizetve”. A közvetett adók során pedig a vállalkozások fizetik be az adókat.

A *felelősség* az állampolgári lét legfontosabb attribútuma, és ez politikai filozófiai fordulat a közgazdaságtudományban. A felelősség a globális partnerségben való részvétel egyéni formája, az új világrendhez való kapcsolódás. Talán csak azt lehet felvetni, hogy ez ellentmondásban áll az első és a második alapelvvél, mert ennek fényében az adó áldozat. Ha pedig áldozat, akkor korlátozza a boldogságot, akadályozza céljaink elérését. Ez a *citoyen* és a *burzsoá* különbsége, a jogállam előtti köztársasági szerkezet, ami nem fér össze az új világrenddel. Az állampolgári lét a XXI. században a létbiztonság feltétele, ezért az adó az értékrend érvényesüléséhez és érvényesítéséhez szükséges. Az adó a piac és az állam összekapcsolódásának formá-

ja, intézménye, aminek vannak belső törvényszerűségei, de nem ellentétes a piac működésével – ahogy ezt a neoliberais közgazdaságtan tárgyalta.

A gazdaságpolitikai irányításhoz van szükség adókra, és az egy következő kérdés, hogy az adóztatás során történő újraelosztásnak összhangban kell állnia a teljesítményelvvel. Az adóterhek elosztása, ami Mankiw következő témája, ezért a teljesítményelvnek alárendelt. Tévedés azonban a teljesítmény mérésére csak a piacot tekinteni megfelelő intézménynek, mint ahogy a másik véglet sem helyes, hogy az államapparátus képes hatékonyan mérni a teljesítményeket. A különböző gazdasági intézmények harmonikus kombinációjára való törekvés határozza meg a gazdaságpolitikai irányítást. A harmónia alapja pedig a jogállami normák és a teljesítményelv. Az adóterhek viselésének kérdése éppen ezért fontos: milyen adórendszer kell kialakítani ahhoz, hogy az a lehető legjobban ösztönözze a teljesítményeket. Ez a kérdésfelvetés összhangban van a klasszikus politikai gazdaságtannal is.

David Ricardo könyvének címe: *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei* [Ricardo, 1991] és ebben Ricardo azt kutatja, hogy melyik gazdasági szereplőre milyen mértékű adót kell kivetni úgy, hogy az összhangban legyen a hosszú távú gazdaságpolitikai alapelvekkel. Ricardo kérdésfelvetése azonban pontosabb Mankiwénál. Az elemzés kiindulópontja nem a kereslet-kínálat törvénye, amit Mankiw objektív természettörvényként értelmez, hanem a politikai gazdaságtani alapelvek. Ez a XIX. században a „dolgoztatás”, a foglalkoztatás, a munkaadás volt. Ez határozta meg az áru értékét, és ehhez igazította Ricardo művében az adórendszert. A munkaérték-elmélet pedig azért áll Ricardo munkásságának középpontjában, mert a klasszikus kapitalizmus korában ez volt a teljesítményelv. A dolgoztatás tartotta fenn a rendet, és akkor még nem lehetett szétválasztani az alkotó tevékenységet, valamint a szolgálai és rabszolgamunkát. Mára ez technológiailag megoldhatóvá vált, és ennek elméleti kifejeződését kutatja a közgazdaságtudomány. Ezt azonban a kereslet-kínálat törvénye nem helyettesíti, legfeljebb elfedi, hiszen a tudományos kérdés a kereslet és kínálat mögötti tényezők vizsgálata.

A hosszú távú politikai gazdaságtani tendenciák kutatása kerül ma a középpontba. Mankiw ezek közül voltaképpen egyet említ, a túladóztatás elkerülését, a *hatékony adóztatás* programját. „A legtöbb ember egyetért abban, hogy az adókat a lehető legkisebb költséggel kell kivetni a társadalomra és az adóterheket igazságosan kell elosztani. Azaz, az adórendszernek hatékonynak és méltányosnak kell lennie.” [i. m. 217. o.] Hatékonyan azt érti, hogy ugyanazt az összeget a lehető legkisebb költséggel szedje be az állam. A költség kétféle lehet: (1) a szabad piaci állapothoz képesti torzítás költsége, azaz a holtteherveszteség, (2) az adminisztrációs költség.

Az első esetben természetesen újra felmerül a korábban már tárgyalt probléma: az adózás lényege nemcsak a bevételsterzés, hanem az *ösztönzés* is bizonyos gazdasági tevékenységekre, vagy felhagyásra más tevékenységgel. Ebben az esetben a holtteherveszteség fogalma is átalakul. A holtteherveszteségnek akkor van értelme, ha az állami beavatkozás önkényes, azaz nem segíti az ágazatot (részpiacon) a gazdaságpolitikai célok elérésében. Ha azonban segíti, akkor nem is tekinthető holtteherveszteségnek. Nemcsak akadémikus vitáról van itt szó, hiszen az ágazati különadók, vagy a „bűnadók” már jelzik, hogy az adóelmélet és gyakorlat már elmozdult ebbe az irányba. A kérdés az, hogy a tankönyvek mikor követik ezt. A második esetben

viszont teljesen jogos Mankiw felvetése, hiszen az államigazgatás költségének csökkentése alapvető fontosságú, az igazságosság és hatékonyság feltétele.

EGY ÚJ ÁLLAMELMÉLET FELÉ

A XXI. századi közgazdaságtudomány egyik legfontosabb problémája *az állam szerepe, céljai a gazdaságban*, a gazdaságpolitikai, politikai gazdaságtani fogalmak újragondolása. A második világháború utáni korszakban két nagy modell volt. A globalizáció első korszakát vegyes gazdaságként határozták meg, amiben a teljesítményelv már érvényesült, de még nem tökéletesen, a kor technológiai színvonalá miatt. A neokonzervatív korszak a gyakorlatban elkezdte a teljesítményelv következetes alkalmazását: az igazságosság és a hatékonyság közötti ellentmondást elkezdték felszámolni. Elméletben azonban a piac elsődlegességét hangsúlyozták, az állam kivonulása a gazdaságból meghatározó elméleti alapelv volt. Az adóztatást pedig, ami az állam fenntartásának eszköze, bevételszerző és piactorzító beavatkozásnak tekintették. Ez a neoliberális gondolkodás a mi térségünkben sokkal szélsőségesebb formában jelent meg, és jelentős mértékben hozzájárult az állam lebomlásához. Ez szükségszerű volt akkor, amikor az állam az igazságosság címén a provinciálist must védte, de ma, a XXI. században új korszak kezdődött el, az államépítés került a középpontba, ezt követi a közgazdaságtudomány is.

Az államépítést az állam céljának meghatározásával kell kezdeni. Az állam célja a klasszikus örökség értelmében az igazságosság, a gazdaságot úgy kell irányítani, hogy megfeleljen ennek. A közgazdaságtudomány ezért kezdte újra felfedezni filozófiai-kulturális gyökereit, újra meghatározó jelentőségűvé vált, hogy a közgazdaságtan *társadalomtudomány*. „A közgazdaságtan végső soron nem más, mint a jó és a rossz közgazdaságtana... Az emberek ma is, mint eddig mindig, mindenekelőtt azt akarják megtudni a közgazdászoktól, hogy mi a jó és mi rossz.” [Sedlacek, 2011, 19–20. o.]

Sedlacek könyve abba a folyamatba illeszkedik, amelyik ma az egyik legfontosabb irányzat a közgazdaságtanban, az erkölcs és a közgazdaságtan közötti összhang kutatásába. Ennek fontos képviselője Michael J. Sandel, akinek könyve [Sandel, 2010] és a közgazdászok közötti vita Sandel munkásságáról [Sandel, 2013 és Brunisugden, 2013] arról szól, hogy a piac hogyan, milyen intézményi keretek között képes erényeket közvetíteni. A vita tárgya nem az, hogy erényekre szükség van-e vagy nincs – a közgazdaságtudomány túl van a neoliberalizmuson – hanem, hogy *a piac elég jó intézmény-e* ahhoz, hogy erényeket közvetítsen. A vita eredménye, hogy igen, de nem „magától”, a piaci „ön szabályozás” nem működik. Mindig kellenek olyan intézmények, célok, eszközök, amelyek az erények felügyeletét és irányítását végzik. Az értékrend egészét és annak alkalmazását, azaz a kultúrát kell közvetíteni, a gazdaság a kultúra részét alkotja, attól nem lehet elszakítani.

Sedlacek ezt az irányt képviseli könyvében, ezért művének célja a gazdasági világkép fejlődése. Az ősi mítoszoktól, az emberiség kultúrtörténetének kezdeteitől tárgyalja a kultúra gazdaságformáló hatását, kultúra és termelés egységét, és a kultúra és így a termelési kultúra ugrásait, azaz a formációelméletet. Nincs itt mód a részletes elemzésre, csak az első szakaszt, a *Gilgames-eposz* Sedlacek-féle elemzését említjük.

A GILGAMES-EPOSZ

Sedlacek legeredetibb ötlete, hogy a Gilgames-eposzt bevezeti a közgazdasági kultúra műveltségi körébe, mint olyan hagyományt, amely a termelés és a kultúra egységét állítja a középpontba. Sedlacek a Gilgames-eposzt fordulópontnak tekinti, mert ezzel születik meg a város a történelemben, elkezdődik a civilizálódás. A civilizálódás az istenek felé tett lépés a monda nyelvén, hiszen maga Gilgames is „két-harmadrész belőle isten, egyharmadrész belőle ember” [Sedlacek, 2011: 37. o.]. A civilizálódás, azaz az értékrend önálló alkalmazása érdekében alkalmazza a kényszerítést Gilgames. „Olyan falat akar emeltetni a város köré, amilyen nincs még egy a világon.” [uo., 37. o.] Ez a kényszer a dolgoztatás, a szolgálai, rabszolga jellegű munka kikényszerítése, és ez az állam alapításának akkori, elkerülhetetlen fázisa. Az értékrend érvényesítéséhez, a kultúra fenntartásához szükség van szolgálai, rabszolga jellegű munkára, áldozatra. Ennek az áldozatnak egyik kifejeződése az adó. Amennyiben azonban a technológiai fejlődés megszünteti a szolgálai munka kényszerét, akkor a kultúra fenntartása önérdekké válik, a kreativitás azonos lesz a kultúra művelésével. Az adó nem szűnik meg, de annak nem az elvonás, hanem a demokratikus jellege lesz a fontos, a részvétel formája lesz az adó. Ez a XXI. századi gazdaság sajátossága, ami felé az adóelmélet is elmozdul, hiszen az önkéntesség, a tisztességes adózás egyre szélesebb körben válik gazdaságpolitikai témává.

Nem hiányzik ez a szempont a Gilgamesből, hiszen annak központi története Gilgames és Enkidu barátsága. Enkidu a vadember, aki kezdetben az erdőben élt, Gilgames barátjává válik, és a barátság története egyben a civilizálódás története. Az eposz ezt többféle formában mutatja meg: a borivásban, a lakásban, amiben él a városban, a szexuális szokásaiban stb. Amit Sedlacek kiemel, az a munkamegosztás és a civilizálódás összekapcsolódása. Szemben a természeti állapottal, amelynek az önellátás a jellemzője, a kultúra a munkamegosztásában is megjelenik. Nem bármilyen munkamegosztásban, hanem a kultúra, a civilizáció közös termelésében. A munkamegosztás az emberi együttműködés formája, és ennek nem feltétlenül oka az önzés.

Platón is munkamegosztáson alapuló államot mutat be az igazságos állam feltételeként és *Adam Smith* vagy a skót felvilágosodás egésze is a „társasságot” rendelte a munkamegosztáshoz és a cseréhez. Mindezt azért kell kiemelni, mert a neoliberalizmus, amivel Sedlacek vitatkozik, a piacot az önzéshez kapcsolta, ezért választotta el egymástól a piacot és az erényeket.

Miért köt barátságot Gilgames és Enkidu? Erre a kérdésre Sedlacek nem ad választ, pedig az államelmélet szempontjából alapvető a jelentősége. Lehetne úgy is kérdezni, hogy miért a Gilgames az őseposz, és nem pedig a teremtéstörténet, pedig maga a sumér mitológia a teremtéssel kezdődik? Ez a probléma a globalizációhoz való viszony miatt lényeges és egyben rámutat a jelenlegi közgazdasági útkezes egyik alapvető összefüggésére, az erkölcsi alapú közgazdaságtantól a politikai gazdaságtan irányába történő elmozdulásra.

Gilgames azért lehet kétharmad részben isten és egyharmad részben ember, mert a világot az istenek teremtették. A teremtés során az értékrendet alkalmazták, anyagi formába öntötték. „Az emberek ... eleinte úgy képzelték, hogy fölsőbb hatalmaknak vannak alárendelve és mindent ... tőlük kapnak. Úgy érzékelik, hogy a min-

denséget leírhatatlan erők mozgatják: az első világkormány tehát az istenekből állt.” [Attali, 2011., 90. o.] Az istenek szintjéhez kezd felzárkózni az ember a Gilgames mítoszban azzal, hogy az értékrendet önállóan alkalmazza. Ez a városalapítás, a civilizáció.

A civilizáció, az államalapítás formációelméleti ugrás, és ez a jelentősége. Ez azonban csak egy kisebb területre érvényes a Gilgames-mítoszban és nem a Föld egészén, ahogy ez következne a teremtésmítoszból. Az értékrend alkalmazásának kiterjesztése a Föld egészére az emberiség előtt álló feladat, és Gilgames ezért kezd el barátkozni a vademberrel, Enkiduval, ezért próbálja őt civilizálni. A város kiterjesztése kezdődik el a Föld egészére.

A kiterjesztés folyamata ellentmondásokkal terhelt. Egyrészt a civilizáció fenntartása mindig igényelt szolgai-rabszolgamunkát, ahogy ezt a Gilgames-eposz is tárgyalja, másrészt, csak akkor lehet az értékrendet következetesen alkalmazni, ha mindenütt, a Föld egészén érvényesül. Az emberiség történetének évezredeiben ez a két szempont nem tudott teljes mértékben elválni egymástól, a gyarmatosítás folyamata ennek az ellentmondásnak a kifejeződése. Abban a korban szétválaszthatatlanul összebogozódott a civilizálódás és a szolgai, rabszolga jellegű munka kikényszerítése. Csak a XXI. század globalizációja teszi lehetővé, hogy a teremtésmítoszokban megfogalmazott globális kormányzást az ember megvalósítsa. A technikai fejlődés lehetővé teszi, hogy a szolgai-rabszolgamunkát ki lehessen váltani, ezt valósítja meg a tudásalapú gazdaság. A neoliberalizmus antidemokratizmusa abból következett, hogy a szolgai munka megszüntethetlenségét feltételezve a munkára kényszerítést állította a középpontba.

A globalizáció korszaka ezért új társadalmi-gazdasági forma, a jogállamiságon alapuló társadalmi-gazdasági rend megteremtése globális méretekben. Lehetővé válik az igazságtalan egyenlőtlenység megszüntetése, a kultúra és a tömegtermelés egyesíthetővé válik. Megszűnik a kizsákmányolás fenntartásnak kényszere, az elnyomás, a szolgai állapot és tudat fenntartásának szükségszerűsége. E nélkül érthetetlen a jelenlegi neoliberalizmus-ellenesség, az emberi méltóság középpontba kerülése. A közgazdászok közötti viták az egyenlőség és egyenlőtlenység mértékéről, valamint a teljesítményelv és az egyenlőség közötti viszony meghatározásáról azért kerülhetnek nyugvópontra, mert az új világrendben, a globalizáció jelenlegi szakaszában nincs szükség tőkés-munkás ellentétre a társadalmi-gazdasági haladáshoz. Nem igaz, hogy a különböző társadalmi mozgalmak csak a kapitalizmus működéséből fakadó szélsőséges kilengések, ellenkezőleg, a neoliberalizmus hajtotta szélsőséges megnyilvánulásokba a globalizációt. Ezekre azonban nincs szükség.

Az adóztatás elmélete és gyakorlata az előbbi tételt igazolja az adóelkerülés korlátozásával és az adóparadicsomok felszámolásával. A 2007-es válság óta az egyik legfontosabb téma a világ vezető országai között az adócsalás megakadályozása, ami a jogegyenlőtlenység megszüntetése (illetve annak egy eleme). Az adócsalás jelensége mindig arra utalt, hogy osztálytagozódás van a társadalomban: van akinek áldozatot kell hoznia, van akinek nem. Az adócsalás elleni fellépéssel ez megváltozik, a jogegyenlőség válik általánossá. Ennek technikai, gazdasági és politikai feltételei is megteremtődtek. Megszületett az a technika, ami elvileg is kiszűrhetővé teheti az adócsalást, az általános politikai akaratot érvényesíthetővé teszi. A globális kormányzás éppen ezért vált lehetővé, mert olyan infrastruktúra áll a kormányok ren-

delkezésére, ami megakadályozza a politikai és gazdasági hatalommal való visszaélést. Megszűnt annak lehetősége, hogy hazugságra lehessen alapozni a gazdasági gyakorlatot, ez a válság utáni korszak egyik legfontosabb üzenete. Képletesen szólva megnyílt a lehetősége annak, hogy „mindenki mögé rendőrt lehessen állítani”.

IRODALOM

- Akerlof, G. A., & Shiller, R. J. (2010): *Animal spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. Princeton University Press.
- Attali, J. (2011). *Demain, qui gouvernera le monde?*. Fayard.
- Berend, T. I.–Ránki, G. (1969): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX–XX. században. *Economic development of Central-Eastern Europe in the 19th and 20th century*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bruni, Luigino, and Robert Sugden (2013): „Reclaiming Virtue Ethics for Economics.” *Journal of Economic Perspectives*, 27(4): 141–64.
- Brzezinski, Z. (2012): *Strategic vision: America and the crisis of global power*. Basic books.
- Camerer, C. F.–Loewenstein, G.–Rabin, M. (Eds.) (2011): *Advances in behavioral economics*. Princeton University Press.
- Csath M. (2009): Gyarmatok a periférián, *Magyar Nemzet*, ?????????
- Kornai J. (2013): Ígéreték megszegése. *Köz-gazdaság*, 8(2), 5-33.
- Krugman, P (2014): Why We're in a New Gilded Age, *New York Review of Books* 2014. május 9.
- Lusardi, Annamaria, and Olivia S. Mitchell. (2014.): „The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence.” *Journal of Economic Literature*, 52(1): 5–44.
- Mankiw, Gregory N.–Taylor, Mark P.(2014): *Economics*, Cengage Learning, EMEA
- Piketty, T. (2014): *Capital in the Twenty-first Century*. Harvard University Press.
- Rawls, J. (2009): *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Ricardo, D. (1991): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. 298. p.
- Samuelson, P. A.–William D. Nordhaus (2000): *Közgazdaságtan* KJK-Kerszöv.
- Sandel, M. J. (2010): *Justice: What's the right thing to do?*. Macmillan.
- Sandel, Michael J. 2013: „Market Reasoning as Moral Reasoning: Why Economists Should Re-engage with Political Philosophy.” *Journal of Economic Perspectives*, 27(4): 121–40.
- Sedlacek, T. (2011): *Economics of good and evil: The quest for economic meaning from Gilgamesh to Wall Street*. Oxford University Press.
- Szabó, A (2014): *Racionálisan lázadó hallgatók*, Belvedere Meridionale-MTA-tkpti, Budapest
- Varian, H. R. (2001): *Mikroökonómia középfokon: egy modern megközelítés*. Közgazdasági és Jogi K..